

LTI – Bilježnica filologa Victora Klemperera. S njemačkoga preveo i bilješkama popratio Dubravko Torjanac. Disput, Zagreb, 2007.

Iza naizgled »nevine« kratice LTI u naslovu krije se jedna od najlucidnijih i najšokantnijih studija o manipulaciji jezikom i o mehanizmima ideologizacije jezika, tj. njegova pretvaranja u oruđe jednoumlja, misaonog uniformiranja i duhovnog podjarmljivanja. Poznati njemački romanist **Victor Klemperer** (1881.–1960.) vodio je od 1919. do 1959. godine dnevnik u kojem je registrirao sve važnije događaje u dugom razdoblju od Njemačkoga Carstva, Vajmarske Republike i Trećega Reicha do razdoblja nakon 1945. i uspostave DDR-a (u kojem je autor ostao živjeti nakon rata). Dnevnici su objavljeni u Berlinu nakon autorove smrti, izlazili su sukcesivno u više knjiga, i to tek od 1995. godine.

Dolaskom nacističke vlasti, za Victora Klemperera – uglednog intelektualca židovskog podrijetla koji je 1912. prihvatio protestantizam i smatrao se Nijemcem – počinje grozničava bitka za golu egzistenciju. Donošenjem »Zakona o uspostavi državnog činovništva« 1935. godine Klempereru je oduzeta katedra na Visokoj tehničkoj školi u Dresdenu, a kad je Židovima zabranjeno služenje bibliotekama i kupovanje knjiga, prekida rad na velikom projektu »Povijesti francuske književnosti 18. stoljeća« i posvećuje se vodenju dnevnčkih zabilježaka. Pisao ih je na papirićima koje je njegova supruga – pijanistica Eva Schlemmer – pohranjivala kod svoje prijateljice u okolici Dresdenu. Da ih je Gestapo slučajno otkrio, autor bi bio ubijen. Godine 1940. obitelji Klemperer oduzeta je kuća pa su do 1945. živjeli po tzv. 'židovskim kućama' (*Judenhäuser*). Klemperer je bio prisiljen raditi teške fizičke poslove, a samo je zahvaljujući činjenici što mu je supruga bila »arijka« izbjegao deportaciju i smrt u nekome od nacističkih logora. Naime, od 4675 Židova u Dresdenu prema popisu iz 1933. samo ih je 198 ostalo na životu 1945. godine.

Bilješke iz toga zlokobnoga perioda postale su temelj Klempererova najpoznatijeg djela, LTI – bilježnica filologa« (*LTI – Notizbuch eines Philologen*), prvi put objavljenoga 1947. godine. *Lingua Tertii Imperii* (Jezik Trećeg Reicha) – da konačno dešifriramo naslovnu kraticu – svojevrsna je analitička kronika lingvističke prakse i jezičnog instrumentarija nacističke ideologije. Treći Reich progovara zastrašujućom monolitnošću iz svih svojih pojavnih oblika i manifestacija. Strogo uzevši, njegov je »jezik« i grandiozna arhitektura, i vojna mašinerija, pomno razrađen propagandni sustav, masovna okupljanja na stadionima, povorke s bakljama i sl. O svemu tome govori se u ovoj knjizi, ali autor se ipak najviše drži svoje profesije, tj. filološke dimenzije problema. Pritom valja imati na umu da je Klemperer građu za svoju knjigu morao nabavljati potajno i skrivenim putovima: kupovanje knjiga, časopisa i novina u nacističkoj Njemačkoj bilo je zabranjeno svima koji su na reveru kaputa nosili Davidovu zvijezdu.

Jezik bilježi i pamti sve i sve iznosi na vidjelo, ma koliko se nešto njime možda željelo i prikriti. Jezik je »lakmus« koji najsuptilnije reagira na sve društvene promjene i procese. Štoviše, svaka vlast, a osobito ona totalitarnoga predznaka, vidi u njemu moćno sredstvo za prenošenje svojih ideoloških

poruka. Zato se i koristi svojevrsnim jezičnim »inženjeringom«, sustavom uzoraka i obrazaca kojima »inficira« govornike i usmjerava ga u određenom pravcu. A upravo je nacizam primjer sustava koji je, piše Klemperer, »ušao u meso i krv mase pojedinačnim riječima, izričajima, rečeničnim oblicima koje je nametnuo beskrajnim ponavljanjem i koji su bili preuzeti mehanički i nesvjesno«. Suptilnim semantičkim pomacima i izvrtanjima, promjenama učestalosti pojedinih riječi i sintagma, jezičnim zamkama, smišljenom frazeologijom i kovanicama, reaktiviranjem nekih izraza iz daleke njemačke prošlosti i sl. nacizam je stvorio pomno razrađen orvelovski *novogovor* i pretvorio ga u agresivno propagandno sredstvo svoje ideologije. Takvim se jezikom pojedincu postupno oduzima individualnost, osobnost, sustavno zatire svaka mogućnost kritičkoga obračunavanja se svakodnevicom, pa on postaje samo kotačić u tome moćnom stroju, klon svoga vode, »prazan i bezvoljan djelić gomile koja je potjerana i nahuškana u određenom smjeru«.

Prva kovanica koju je Klemperer osjetio kao specifično nacističku tvorevinu jest *Strafexpedition*, 'kaznena ekspedicija'. Riječ se odnosi na kaznu trčanja nepodobnih kroz špalir vojnika ili policajaca s pendrecima, dakle brutalno nacističko izživljavanje koje je obično završavalo prisilom nesretnika da pije ricinusovo ulje. No taj izraz kao da je bio tek naznaka onoga što će se uskoro dogodati: kaznene ekspedicije zamijenit će policijske akcije i deportacije, a ricinusovo ulje ciklon B u koncentracijskim logorima.

Promjene u jeziku Klemperer prati na nekoliko razina. Prva je razina semantička i obuhvaća promjene u značenju riječi. Sasvim »obične« riječi, koje se nalaze u svakodnevnom optjecaju, postupno dobivaju novo značenje, i to tako što se počinju rabiti u posve drukčijem kontekstu od uobičajenoga. Kao primjer može poslužiti njemački glagol *aufziehen* koji, ovisno o kontekstu, može značiti: navi(ja)ti, navlačiti, napeti, povući, podići, izvući. Svakako mu je izvorno značenje vezano uz neku mehaničku radnju, dok preneseno ima ponekad i pejorativan prizvuk (npr. nekoga *zavlačiti* ili *vući za nos*). Međutim, u Trećem Reichu glagol *aufziehen* s vremenom se sve više upotrebljavao u značenju *ustrojavati*: tako se Goebbels hvalio da je »ustrojio (*aufziehen*) divovsku organizaciju«, a u novinama se pisalo o »opsežno ustrojenoj akciji«.

Slično je bilo i s pridjevom *fanatisch*. U primarnom značenju on u sebi sadržava neku prijeteću i odbojnu osobinu, npr. stanje religioznoga zanosa ili ekstaze. Međutim, nacisti su tu riječ počeli upotrebljavati kao oznaku za nešto iznimno vrijedno i pozitivno, dakle gotovo u superlativnom značenju. Tako je pridjev »fanatično« u nacističkom vokabularu daleko nadilazio po vrijednosnom stupnju pojmove kao što su »hrabro«, »strastveno«, »predano« ili »nepokolebljivo«. Štoviše, to je jedna od ključnih riječi nacizma i redovito dolazi u karakteristično jakim, markiranim sintagmama: »fanatičan zavjet«, »fanatična vjera« (u konačnu pobjedu, u Hitlera, u narod), »fanatično priznanje«, »fanatična borba« i sl. U tim i drugim primjerima vidimo da je rezultat semantičkog preoblikovanja i ispunjavanja novim smislom uvijek zapravo duhovno (pa i jezično) siromašenje i plansko nametanje jednoulmlja i uniformnog izražavanja. U prilog tomu Klemperer navodi i činjenicu da je glagol *gleichschalten*, 'izjednačiti, izravnati, prikloniti se, upraviti u jednom smjeru' jedna od najranijih tvorenica jezika Trećeg Reicha, što reprezentira temeljna nacistička uvjerenja jednoobraznosti, tj. vladavine monologa. Vladavinu monologa potvrđuje i preko-

mjerno razbacivanje riječju *Staatsakt*, 'državni čin', čime se željela istaknuti važnost državnih priznanja i svečanost njihova donošenja.

U svojim vrhuncima jezik Trećeg Reicha bio je – piše Klemperer – »jezik vjere jer teži fanatizmu«. Odatle i njegovo paradoksalno *oslanjanje na kršćansku mitologiju*, točnije na katolicizam, bez obzira na to što je u praksi nacionalsocijalizam težio dekrizacijom i od početka se borio protiv Katoličke crkve te zatvarao u logore svećenike koji mu nisu davali bezrezervnu potporu i manipulirali vjernicima. Primjeri iz nacističke jezične prakse pokazuju, međutim, začuđujuće opsežan inventar riječi i izraza preuzetih iz kršćanske tradicije: pisalo se (i govorilo na mitinzima) o »*uskrsnuću* velikonjemačkog carstva«, Hitler se nazivao »njemačkim *Spasiteljem*«, poginuli njemački vojnici su bili mučenici, '*Blutzeugen*', u povodu Himmlerova rođendana ustanovljen je »orden krvi«, '*Blutorden*', a Treći Reich nazivao se »vječnim carstvom«. Spomenimo i primjere da je Hitler partijske drugove koji su pali ispred Feldernhalle u Münchenu nazvao »moji apostoli«, u govoru održanom 1937. godine u Würzburgu kazao je da djeluje »prema volji *Svemoćnoga*«, a na spomen-dan junaka 1940. rekao je sa sebi svojstvenom patetikom da polaže nade u »milost Providnosti«. Tomu možemo dodati i primjere da se Hitlerov »*Mein Kampf*« obično nazivao »Biblijom nacionalsocijalizma«, osvajački rat »*križarskim* ratom« i »*svetim* narodnim ratom«, dok su mrtvi na bojišnici pali »s čvrstom vjerom u svoga Führera«.

Strava nacionalsocijalističke svakodnevice utiskuje se (i) u jezik. Tako je postupanje sa Židovima – od fizičkoga obilježavanja zvijezdom, šikaniranja, preko izdvajanja iz zajednice i uništavanja njihove imovine pa sve do deportiranja u logore – rezultiralo nizom zloćudnih i diskriminatornih izraza usmjerenih na to da budu izolirani i potom udaljeni od njezgovstva. Tu su izrazi vezani za »čistoću« krvi (*čisti Židov* – *Volljude*; *polužidov* – *Halbjude*; *mješanać* – *Mischling*), za status pojedinih kuća i kvartova (*judenrein* – očišćen od Židova), za židovsku narodnu zajednicu (*svjetsko židovstvo* – *Weltjudentchaft*), ali i za općenitoga židovskog neprijatelja zainteresiranog za uništenje Njemačke koji se metaforički dvosmisleno nazivao *Svejuda* (Alljuda). Židovi kojima je bilo dopušteno da se voze gradskim prijevozom zvali su se *Fahrjuden* (Židovi koji se voze), a oni koji su išli pješice *Laufjuden*. Sinagoge se u tisku nazivaju *razbojničkim brlozima*, a ako se žena ne želi rastati od muža Židova, dobiva pogrdni naziv *židovska kurva*. Kad bi se tvrtka u židovskom vlasništvu konfiscirala, upotrebljavao se termin »*arizirati*« (arisieren) u značenju da je nešto »u potpunom arijskom vlasništvu«, dok je za proces (njemačkog) oslobađanja od Židova skovan jezivi termin *odžidoviti* (entjuden).

Jezično *pretjerivanje*, razbacivanje brojkama i količinama, također je odlika nacističkoga novogovora. Klemperer govori o »prokletstvu superlativa« i navodi bezbroj primjera hiperbolizacije: uz broj ubijenih neprijatelja redovito idu prilozi *bezbrojno* ili *nezamislivo*, bitke su redovito uništavajuće, '*Vernichtungsschlachten*', rat munjevit, '*Blitzkrieg*', a uobičajeni su i izrazi velemanifestacija, '*Großkundgebung*', veleofenziva '*Großoffensive*' ili dan velikih bitaka, '*Großkampftag*'. Glagolu *ausradieren* (zbrisati) u jeziku nacizma silno je porasla učestalost, a nakon bombardiranja i uništavanja engleskoga grada Coventryja skovan je i novi glagol *coventrieren* (koventrirati) u značenju da je neki grad »sravnjen sa zemljom/zbrisan s lica zemlje«.

Nacističkim leksikom općenito dominira volja za kretanjem, akcijom pa su imenica *Sturm* (oluja, juriš) i *Aktion* poslužile kao osnove za složenice kao što su *Sturmabteilungen* (SA), 'jurišni odredi' ili *schlagartige Aktionen*, 'iznenadne akcije'. Glavne huškačke novine protiv Židova zvale su se *Der Stürmer*, 'Jurišnik'. Upada u oči da je riječ o nazivima koji su bili popularni i u razdoblju njemačkih avangardnih pokreta, osobito ekspresionizma (ključni časopisi njemačkoga ekspresionizma bili su *Aktion* i *Der Sturm*). U nacionalsocijalizmu su dobili novu semantičku dimenziju pa se može govoriti o »posuđivanju« sličnom onomu koje su provodili Mussolinijevi fašisti, obilno rabeći leksik talijanskoga futurističkog pokreta F. T. Marinettija.

U jeziku propagande Treći Reich promoviran je kao obnova velikoga njemačkog carstva, pa nije čudno što su u leksik prodrle zaboravljene staronjemačke riječi, izrazi i, posebno, osobna imena. Pronatalitetna nacistička politika za novorođene je arijke i arijce predviđjela imena koja jasno upućuju na kontinuitet i srodstvo sa Starim Germanima pa su »iz naftalina« izvadena stara imena: Detlev, Heidrun, Ingrid, Sieglinde, Uwe, Isbrand, Uta i slično. Za pisanje kratice SS (*Schutzstaffel*, paravojna organizacija) rabio se poseban tip uglatih slova koja su odgovarala germanskoj runi, starogermanskom alfabetskom pismu. Unutar jezika Trećega Reicha taj posebni oblik SS-a za Klemperera znači poveznicu između slikovnog jezika plakata i jezika u užem smislu. Tu tezu potvrđuje i činjenica da se rune, umjesto križa ili zvijezde, počinju stavljati i na osmrtnice, a njihov broj raste nakon teških poraza i ljudskih gubitaka na bojišnici (osobito nakon bitke za Staljingrad) zbog snažnog pritiska na javno mišljenje. Starogermanska tradicija oživljava i u obnovi riječi *der Gau*. Ona izvorno znači »župa«, a sada postaje naziv za pokrajinsku upravnu jedinicu. Izraz *die Sippe*, neutralna riječ za rodbinu, u nacističkoj jezičnoj praksi dobiva uzvišeno dostojanstvo, a istraživanje rodoslovlja (tj. dokazivanje »ispravnoga«, arijskoga podrijetla) postaje gotovo građanskom dužnošću. Oživljen je i izraz *Gefolgschaft*. On u germanskoj tradiciji označava vazalstvo, podaništvo, odnosno odanost čovjeka slobodnjaka svomemu gospodaru ili plemića kralju. U nacističkom razdoblju od 1933. do 1945. izraz se rabi kao oznaka za *radno osoblje*, prisilne radnike koji moraju izvršavati strogo određene radne obveze. Pojačana je i uporaba drugih izraza koji sugeriraju oslanjanje na tradiciju, zemlju, krv i narod: *erdnah*, 'blizak zemlji', *volkhaft*, 'u narodnom duhu', *arteigen* i *arthaft*, 'samosvojan', *Artbewußtsein*, 'samosvojnost', *bluthaft*, 'krvi svojstvenog' itd. Sama se ideologija nacionalsocijalizma naziva 'ideologijom krvi i tla', *Blut-und-Boden-Ideologie*.

Težnja nacista za maksimalnim nadzorom i (re)organizacijom svih segmenata društva dovela je do prekomjerne produkcije kratice. Po tome je nacionalsocijalistička Njemačka vrlo slična Staljinovu boljševičkom Sovjetskom Savezu. Kratica je bilo na svakom koraku i u svim područjima života (SA – *Sturmabteilung*, »jurišni odredi«, SS – *Schutzstaffel*, »zaštitni odredi«, HJ – *Hitlerjugend*, »Hitlerova mladež«, BDM – *Bund deutscher Mädel*, »Savez njemačkih djevojčica«...). Najčešće se tvore nizanjem početnih slova riječi koja čini sintagmu (npr. BDM = *Bund deutscher Mädel*), no ima i primjera tvorbe »bezrazložnih« kratice, skovanih samo s namjerom snažnoga djelovanja na mase. Tako je npr. iz Goebbelsove propagandne akcije pod nazivom *Hinein in die Betriebe!*, 'U pogone!' proizašla mobilizirajuća kratica *Hib-Aktion*. No bez obzira

na ozbiljnost situacije, ljudi su se poplavi kratica često izrugivali i stvarali iz te prakse viceve, pa su tako rabili kraticu KNIF kad su htjeli reći *Kommt nicht in Frage*, 'Ne dolazi u obzir' ili KAKFIF kad su htjeli reći *Kommt auf keinen Fall in Frage*, 'Ni u kojem slučaju ne dolazi u obzir'.

Kad su se nacistički uspjesi na bojišnicama prorijedili, a osobito kad su zaredali ratni neuspjesi, trebalo je stvoriti posebne izraze koji će prikriti ili zataškati stvarno stanje. U propagandnim uređima skovani su brojni, tipično novogovorni izrazi s ciljem da masama »zamažu« oči. Umjesto izraza »poraz«, »rovovska fronta«, »neprijateljski proboji« rabili su se blaži termini: »kontrolirana kriza«, »elastična fronta«, »prebacivanje natrag«. Neprijatelji su mogli imati samo »periferne uspjehe«, njihove su ofenzive redovito bile »puževske«, dok su teškoće u vlastitim redovima koje se nisu mogle poreći nazivane »uskim grlom« (*Engpass*). Oslobođanje iz krize bilo je moguće samo borbom, pa je za to skovan i prikladan termin *sich freikämpfen* (osloboditi se borbom).

Odredene promjene autor ove studije uočio je čak i u sustavu *interpunkcija*. Jezik Trećeg Reicha razvio je »novogovor« koji karakterizira prekomjerno služenje navodnim znakovima koji riječima, izrazima i funkcijama koje »krase« daju ironičan prizvuk. Tako uz Churchilla i Roosevelta uvijek stoji da su »državnici«, uz Tita »maršal«, Einstein je »znanstvenik«, Heine »njemački pjesnik« i slično. Zadaća im je, dakle, da unesu sumnju u istinitost citiranoga ili da se prema navedenom iskazuje prezir i sarkazam.

Iako su deklarativno izbjegavali *tudice*, nacisti su u optjecaju ipak imali dosta stranih riječi. Neke su osobito indikativne: *diskriminirati* (s tim da je auto-didakt Hitler redovito govorio »diskriminirati«), *difamirati*, *defetizam*, *agresori*, *likvidirati*. Razlog pojačane uporabe tih riječi Klemperer vidi isključivo u njihovoj zvučnosti i u želji da se nadglasaju određene neželjene reakcije. Osim toga, posrijedi je i težnja da se stranim riječima djeluje na mase i kod njih izazove efekt zbunjivanja i imponiranja. Riječ *schlechtmachen* (nekoga ocrniti) bio bi razumio svaki Nijemac, ali je *difamirati* djelovalo učenije i svečanije. Isto se može reći i za učestalu uporabu glagola *likvidirati* nasuprot velikom broju sličnih ili istovrsnih domaćih riječi: *töten*, *umbringen*, *beseitigen*, *hinrichten* i sl.

Klempererova studija *LTI* briljantna je analiza jezika Trećega Reicha, njegovih uzora i obrazaca, ali i propagandnih mehanizama kojima se uvlačio u narod i činio ga instrumentom svoje ideologije. Sve što se tada pisalo i govorilo bilo je partijski normirano i sve je, autorovim riječima, »plivalo u istome smeđem sosu«. Građu za svoje djelo Klemperer je pribavljao potajno i skrivenim putovima, riskirajući pritom vlastiti život pa je ovo djelo utoliko i dragocijenije. No istodobno se zbivao i paradoksalan proces: upravo ga je rad na pisanju toga djela održavao na životu, pomagao da izdrži najteže kušnje i prenese svoja iskustva budućim naraštajima. Tako je postao ne samo svjedokom nego, iz nužde, i »slučajnim sociolingvistom« koji je razotkrio filološku svakodnevicu nacizma. Nadalje, vrijednost je ove knjige i u tome što daleko nadilazi zadane okvire jezične prakse jednoga nakaradnog sustava koji je čovječanstvu nanio nesaglediva zla. Klempererova knjiga nudi model prepoznavanja i za druge povijesne situacije, monološke i totalitarne tendencije.

Ana Nemeč